

Милодий 1451 йилда тожу тахт энг йирик турк султонларидан бирига – Мухаммад алайхиссалом динининг жонкуяри сифатида Фотих номи билан шухрат козонган Мухаммад Иккинчига насиб этди. Тахтга ўтирганида энди йигирма бир ёшда бўлган Фотих ўттиз йил подшоҳлик килди. У амир Муовия давридан бери кўплаб камалларга бардош бериб, Ислон кучларига таслим бўлмайд келган Кустантания (Константинопол) ни босиб олишни ўзига мақсад килиб кўйди. Кустантания императори туркларга қарам бўлиб, солиқ тўлаб турарди, шаҳар барча овруполиклар учун ва айниқса юз эллик йил мобайнида турклар билан жангу жадаллар олиб борган Шаркий Оврупо насронийлари учун очик эди. Илгариги султонлар Босфорнинг Осиё қисмида, Константинополга бевосита яқин бўлган Онадўли Хиссор деб номланган жойда курдирган қасрини у Румели Хиссор, яъни Оврупо саройи деб атади. Қалъа қуриб битказилгач, Мухаммад ўрта асрлар охирида ўз номи билан боғлиқ машҳур камаллардан бирини амалга оширишга киришди.

Ўшанда Эскишаҳарда ўн минг аскар бор эди. Венетсияликлар ва юнонлар туркларнинг шу атрофдаги харбий-денгиз кучлари устунлига қарамасдан, қуршовда қолганларга ёрдамга келишди. Шаҳар шарқ томондан химоя қилинди. Чунки византияликлар йўгон чўян занжир тайёрлатиб, у билан Олтиншоҳ кўрфазини бирорта кема қиролмайдиган даражада тўсиб қўйган эдилар. Мухаммад Иккинчи шаҳарнинг

кувватли деворларини гарбий ва шимолий томондан ўкка туттирди, бироқ эпчил харбий қисм унинг ўпирилган жойларини зудлик билан ямаб турарди.

Мухаммад шаҳарнинг жанубидан ёки шарқидан кўринишга жазм этмади. «Занжирни узишга уриниб кўрсаммикин?» Бунга ҳам имконият йўқ, чунки шаҳар девори устига ўрнатилган тўплар тўппа-тўғри кўрфазни нишонга олиб турарди. Кани энди кемалари нариги томонда бўлса. Умуман уларни бошка сохилда барпо этса бўлармиди? Йўқ, бўлмас эди, сабаби у томонда бирорта кемасозлик майдони йўқ. Улар киргокка урилишлари ва гирдобда сохиллар орасида илиниб қолишлари мумкин эди. Таваккал қилиб кўрсинми? У денгизчи муҳандисларга маслаҳат солди. Улар бир синаб кўришга, ўз навбатида Мухаммад эса бунинг учун катта мукофот беришга ваъдалашишди. Куруклик оша етмишта енгил кемани Кора денгизга судраб олиб келиб, тўлик жихозланган аскарлари ва замбараклари билан сузишга кўйиб юборишди. Унчалик катта бўлмаган бу денгиз кучлари шаҳарга орқа томондан хужум қилиб, қуршовни дарз кетдирди. Мухаммад гарб томондан зарба бериб, қалъа деворининг йикитилган жойидан Эскишаҳарга бостириб киришга муваффақ бўлди. Конли жангда сўнги император Константин ўлдирилди. Венетсияликлар ва генуяликларнинг кемалари кўпгина насронийларни омон саклаб қолди. Нихоят, қудратли Кустантания (Константинопол) шаҳри таслим бўлди.

Бу воқеа катта сиёсий аҳамият касб этмади, чунки турклар юз йиллар мобайнида Болконда хўжайинлик қилиб туришарди. Лекин мазкур галабининг бошкача бир аҳамияти бор эди. Қадимий маданият соҳиби ҳисобланган бу шаҳар насроний черкови маркази ва азалий императорлар маскани бўлиб келган эди. Унда бутун Оврупо ардоғидаги Авлиё София кафедрал собори жойлашганди. Шу сабабдан ҳам шаҳарнинг қўлдан кетишидан бутун китъа оғир қайғуга чўкди. Мағлублар шаҳарни тарк этишаркан, қадимий адабий хазинани ўзлари билан олиб кетиб, Оврупони бойитдилар. Бироқ китъа аҳолиси бу йўқотишни ҳеч қачон унута билмади ва туркларни авф эта ҳам олмади. Шу даврдан бошлаб Овруподаги ҳар бир қўл туркларга қарши чўзилаверадиган бўлди. Китъадаги барча халқлар бирин-кетин улар билан қурашиб чиқди, шу тарика уруш тўрт юз йил давом этди. Насронийлар 1492 йили Гарнотадаги сўнги мусулмон подшоҳлигини барбод қилмагунларича унга хужум қилавериш, аламларидан чиқишди.

Мухаммад Фотих унвонига у фақат Константинополни забт этгани учун эмас, балки кўп марталаб зафар қучгани туфайли сазовор бўлган. Хунёди хали турк ерларига юриш қилиб турарди. Мухаммад ҳам ўз навбатида 1456 йилда Сербиянинг пойтахти Белград шаҳрини қамал қилди. Шундай бир пайтда Хунёди вафот этиб, Мухаммад эса голибона юришини давом эттирди. У 1458 йилда Сербияни, 1458 ва 1461 йиллар оралигида Босния билан Херсеговинани эгаллади. Бу минтакаларда кўпчилик Исломи динини қабул қилди. Шу йиллари туркларнинг денгиз кучлари Эгей баҳридаги оролларни босиб олди. Бироқ ҳар қадамда Венетсия ва Генуяга мадақдор бўлиб келаётган машҳур Искандар бошчилигидаги Албания бир чеккада қолаётган эди. Искандарбек вафотидан кейин 1467 йили бу мамлакат ҳам босиб олинди. Ана шу галабалар Оврупони таҳликага солиб қўйди. Мусулмонларнинг бошка бир шохобчаси китъада шарқ томондан ҳам хужум қилаётган эди. Венетсия айниқса ташвишга тушиб қолди. Усмонлилар Византияга қарам барча Эгей оролларини эгаллаб, Венетсия билан Русиянинг кўпгина тижорат бозорлари жойлашган Кора денгиз бандаргоҳларига олиб борадиган савдо йўлини ёпиб қўйишди. Хаяжонга тушган Папа яна «Насронийлар хавф остида!» деган эски даъват билан навбатдаги қилиб юришини уюштиришга чоғланди. У хатто маълум натижага эришди ҳам.

Можаристон билан Венетсия жангга хозирлик кўра бошлади, бироқ бундан ҳеч нарса чиқмади. Бетайинликдан чарчаган турклар орқага қайтиб кетишди. 1469 йили Долматия ва Хорватия, 1470 йили Адриатика денгизидаги Негропарте бандаргоҳи эгалланди. Венетсияликлар Форс билан иттифок тузиб, шохни Шаркдаги туркларга қарам ўлкаларга ҳужум қилишга тезлашди. Форслар жангга отландилар, лекин турклар 1473 йилида Эрзинжонда уларга зарба берганларидан кейин Венетсия томонга бурилиб, шимолий Албаниядаги бир қанча шаҳарларни ҳам қўлга киритдилар.

Венетсия денгиз кучлари Скутарига ҳужум қилди, турк денгизчилари эса Адриатикага сузиб қирганларича Венетсиянинг ўзини нишонга олиб, уни муомалага ўргатиб қўйганликларидан ташқари кўп қулфатларга сабаб бўлган урушга чек қўйган сулҳ битими имзоланишига ҳам бошлаб келдилар. Турклар юқори Албанияни, Негропартени, Эгей оролларида ишғол қилишди. Қора денгизда савдо қилиш ижозати учун Венетсия ҳар йили султонга 10 минг дукат тўлаб туришга рози бўлди.

Мухаммад фотихликда ҳам, маъмур сифатида ҳам буюқ инсон эди. Қустантанияни эгаллагач, у насронийлар ва юнонларга шаҳарда қолишга руҳсат берди, ҳатто юнонларнинг қабила бошлиғи Геннадиосни турк ерларидаги барча насронийларнинг дин пешвоси сифатида қабул қилди, арман черковини ҳам эътироф этди. Янги сарой ҳамда подшоҳ қулларини ўқитиш учун мактаб қурдирди ва янгича ўқув тартибини жорий этди. Хорижий юртларнинг элчиларини султонга рўпара бўлишларига қадар қабул қилиб туриш учун бош вазирга ўз саройига эга бўлиш ихтиёри берилди. Бу сарой Боби Али (Қатта дарвоза), Оврупода эса «Гранд гейт» ёки «Сублим порте» деб ном олган.

Куч-қувватга тўлган Мухаммад улуг ниятлар билан яшарди. У, шунингдек, шеърият ва санъатга ихлос қўйган маданиятли киши эди. Ислоҳ тадқиқотларига зўр муҳлис бўлган Мухаммад айникса форс шеъриятини жуда севарди, юнон маданиятига қойил қоларди. Унга Рагуси шаҳридан юнон қўлғамаларини ҳадя қилиб келтиришди. У ҳуқуқшуносликни йўлга қўйди, мактаб очдирди, масжидлар ва касалхоналар қурдирди. Гоят илғор дунёқарашга эга бўлгани учун билим ва маданият соҳасига ҳомийлик қилиб турар, фозилу фузалолар билан мулоқотдан жуда роҳатланар эди. У бутун Оврупода ажойиб инсон сифатида танилди. Бежизга мағлуб венетсиялик рассом Беллини унинг тасвирини акс эттирмаган эди...

Инглизчадан Жамолиддин Ҳамдам ва Шариф Холмурод таржимаси